

ВІДГУК

офіційного опонента – кандидата юридичних наук,
доцента Токарчук Людмили Михайлівни
на дисертацію Менсо Ірини Володимирівни на тему:
«Правове регулювання діяльності електронних бібліотек за цивільним
законодавством України», поданої на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук за спеціальністю: 12.00.03 – цивільне право і
цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право

Актуальність теми дослідження. Дисертація Менсо Ірини Володимирівни присвячена дуже важливій і актуальній теоретичній і практичній проблемі правовому регулюванню діяльності електронних бібліотек за цивільним законодавством України.

Вже сьогодні електронні бібліотеки, електронні журнали тощо займають чільне місце в житті людей, однак для нормального їх створення та використання слід подолати низку правових, організаційних, фінансових та технічних перешкод, а також вирішити проблеми дотримання прав на інтелектуальну власність з врахуванням принципу вільного поширення інформації. Правове регулювання діяльності електронних бібліотек в Україні на сьогодні не визначене. Зокрема, не врегульовані питання процесу формування фондів електронних бібліотек, відсутнє нормативне визначення поняття «оцифровка», не встановлено жодних стандартів та вимог до цього процесу, не регламентовано правові підстави надання і використання електронної інформації, відсутнє єдине розуміння поняття «електронна бібліотека».

За великим рахунком на сьогодні все залежить від особистого ставлення та розуміння зазначених питань співробітниками тієї чи іншої бібліотеки. Наприклад, науковою бібліотекою Одеського національного університету імені І.І.Мечникова проводиться велика робота з оцифровки літератури, як сучасної, так і книжкових пам'яток. Певний досвід уже напрацьовано. Так, оцифровуватися може будь-яка література і її перелік

формує сама бібліотека (навчальна та навчально-методична література попадає у даний перелік, як правило, за заявками викладачів університету), але її розміщення на сайті, можливе лише за умови наявності відповідного договору з автором, якщо мова йде про сучасних авторів. Враховуючи унікальність фондів та з нагоди 200-річчя бібліотеки, Міністерство освіти та науки України забезпечило бібліотеку надсучасним сканером, що прискорює оцифровку літератури та робить її надзвичайно якісною. Разом з там, єдиного порядку створення та функціонування електронної бібліотеки, правового регулювання її діяльності, на практиці бракує.

Достатньо тривалий час дії цивільного кодексу України та практика його застосування дають підстави визначити, що правове регулювання цивільних відносин стикається із багатьма істотними проблемами, які потребують свого нагального вирішення. Однією з таких проблем є правове регулювання діяльності електронних бібліотек за цивільним законодавством України, які цілком справедливо віднесена до малодосліджених питань цивільного права.

Але не зважаючи на це, у світі зростає значення інтелектуального капіталу, повсюдно впроваджується у виробництво результати інтелектуальної діяльності, відбувається стрімке трансформування економіки провідних держав світу, що впливає на розвиток науково-технічного прогресу на еволюцію процесу передачі даних, в результаті чого все більшої популярності набирають електронні бібліотеки. Разом з тим, неналежний рівень цивільно-правової регламентації відносин у сфері діяльності електронних бібліотек свідчить про необхідність теоретичних розробок даної теми та внесення відповідних змін до чинного законодавства України.

Все це дозволяє зробити висновок, що питання правового регулювання діяльності електронних бібліотек за цивільним законодавством України є актуальними і з теоретичної, і практичної точки зору, чим пояснюється доцільність обрання відповідної теми дисертаційного дослідження.

Наукова новизна дослідження даної теми пояснюється тим фактом, що у цивілістичній літературі питання правового регулювання діяльності електронних бібліотек практично не досліджувалися. Потреба в цьому актуалізується у зв'язку з підвищенням популярності електронних бібліотек і відсутністю їх належного правового регулювання. Сьогодні існує велика кількість спорів щодо розуміння поняття «електронна бібліотека», порядку формування фондів електронних бібліотек, використання ними об'єктів інтелектуальної власності та врегулювання відносин які виникають при функціонуванні електронних бібліотек.

Проблема правового регулювання діяльності електронних бібліотек за цивільним законодавством України у порівняльно-правовому контексті на теоретичному рівні не була предметом всебічного порівняльно-правового дослідження. Дисертація Менсо І. В. певною мірою компенсує цю прогалину.

Дисертантом здійснено якісний науковий аналіз теми, що дало їй можливість досягти вагомих науково-теоретичних та практичних результатів, які мають ознаки наукової новизни.

Практичне значення дослідження полягає у тому, що воно містить комплексний аналіз проблем, пов'язаних із визначенням поняття «електронна бібліотека», особливостей правового регулювання діяльності електронних бібліотек, створення та комплектування їх фондів, використання об'єктів права інтелектуальної власності, особливостей вільного використання творів електронними бібліотеками та договірних відносин між електронними бібліотеками та авторами або правоволодільцями таких творів.

Висновки та пропозиції, сформульовані в дисертації, можуть бути використані у законотворчій діяльності, зокрема, у процесі внесення змін та доповнень до цивільного законодавства у частині регулювання порядку створення та функціонування електронних бібліотек, вдосконалення практики їх створення та функціонування згідно з чинним законодавством.

Теоретичне значення одержаних результатів полягає у тому, що положення дисертації можуть бути використані у навчально-методичній

роботі, зокрема при підготовці навчальних посібників і підручників з цивільного права, права інтелектуальної власності, при викладанні курсу цивільного права, права інтелектуальної власності, а також при розробці відповідних спецкурсів. При цьому, важливо зазначити, що дисертантом вже були опубліковані у співавторстві: монографія, навчальний посібник, навчально-методичний посібник, в яких є розділи присвячені особливостям створення та діяльності електронних бібліотек, а також їх правовому регулюванню. Висновки та пропозиції, викладені в дисертаційному дослідженні, можуть бути використані в практичній роботі виконавчих органів, судових органів при вирішенні спорів у конкретних цивільних справах тощо.

Повнота викладу положень дисертації в опублікованих працях. Основні теоретичні положення та висновки дисертації знайшли відображення у 6 наукових статтях, опублікованих у наукових виданнях, що входять до переліку фахових юридичних наукових виданнях (в тому числі, 2 наукові статті у зарубіжних фахових виданнях), 1 наукової статті у іншому виданні, зареєстрованому у міжнародній науково-метричній базі даних, п'яти тезах доповідей на наукових конференціях, а також у 1 монографії, навчальному посібнику, навчально-методичному посібнику, які виконані у співавторстві. Опубліковані наукові праці достатньо повно відображають основні результати проведених здобувачем досліджень всіх розділів дисертації.

Відповідність дисертації спеціальності, з якої вона подана до захисту. Зміст дисертації відповідає науковій спеціальності 12.00.03, з якої вона подана до захисту.

Структура дисертації Менсо І. В. за своїм оформленням відповідає вимогам МОН України. Структура логічно витікає з поставлених завдань, обраних об'єкту та предмету дослідження і складається зі вступу, трьох розділів, що включають шість підрозділів, висновку, списку використаних джерел. Усі розділи та підрозділи за своїм змістом і висновками слід назвати

вагомими і вдало викладеними, що дозволило простежити процес втілення ідей і думок автора в тексті наукової роботи, виділити найбільш обґрунтовані позиції, а також питання, які потребують подальшого доктринального дослідження. Позитивним є те, що Ірина Володимирівна обрала структуру роботи і побудувала план дослідження з урахуванням усталених наукових позицій в цивілістиці. Це підтверджує наукову зрілість дисертантки та її високий фаховий рівень.

Ступінь обґрунтованості, достовірність і новизна сформульованих у дисертації наукових положень та висновків. Дисертація є завершеною науковою працею, у якій здобувач досліджує правове регулювання діяльності електронних бібліотек за цивільним законодавством України.

Об'єкт та предмет дослідження визначені у відповідності до вимог, які ставляться МОН України до дисертаційних робіт на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук, та дозволяють досягти мети дослідження – комплексного дослідження теоретичних і практичних аспектів діяльності електронних бібліотек за цивільним законодавством України, а також формулюванні пропозицій щодо вдосконалення законодавства в цій сфері. Дисертантці вдалося побудувати своє дослідження таким чином, щоб сформулювати науково обґрунтовані пропозиції щодо удосконалення законодавства України в сфері діяльності електронних бібліотек.

Переважає більшість висновків та наукових положень дисертаційного дослідження Менсо І. В. є достатньо обґрунтованими та достовірними, оскільки обумовлені використанням методології пізнання, застосуванням сукупності загальнонаукових та спеціальних методів пізнання, зокрема таких як: діалектичний метод пізнання правової дійсності (підрозділи 1.1, 1.2, 1.3), формально-логічний метод (підрозділи 1.2, 2.1, 3.1), формально-юридичний метод (підрозділ 1.1), метод системно-структурного аналізу (підрозділи 1.3, 2.1), структурно-функціональний метод (підрозділи 1.1, 1.3), метод конкретних соціологічних досліджень (підрозділи 1.1, 2.2, 3.1, 3.2), порівняльно-правовий метод (підрозділи 1.1, 2.2).

Аналіз дисертаційного дослідження свідчить, що автором відповідно до мети було сформульовано завдання, для вирішення якого здобувачем було опрацьовано значну кількість наукової літератури вітчизняних і зарубіжних цивілістів, фахівців інших галузей правової науки, адже специфіка предмету дослідження передбачає огляд широкого кола питань, що сприяє поглибленню висновків, котрі в ній формулюються.

Наукова новизна дисертаційного дослідження конкретизується у таких науково-теоретичних положеннях, висновках та пропозиціях як визначення поняття, ознак та видів електронних бібліотек, з'ясування співвідношення понять «електронна бібліотека», «база даних» і «мережа Інтернет», визначенні видів та форм творів в електронних бібліотеках, охарактеризування понять «живі» твори та «сирітські» твори, розкриття особливостей вільного використання творів електронними бібліотеками та особливостей договірних відносин при формуванні фондів електронних бібліотек, а також у сформульованих пропозицій щодо вдосконалення чинного цивільного законодавства у сфері діяльності електронних бібліотек.

Серед окреслених та вивчених у дисертаційному дослідженні проблем особливу увагу привертає системний аналіз законодавства України та виділення норм, які здатні врегулювати діяльність електронних бібліотек на сучасному етапі. Основними нормативно-правовими актами, що забезпечують діяльність електронних бібліотек, є ЦК України, Закон України «Про авторське право і суміжні права» в частині формування фондів електронних бібліотек та Закон України «Про бібліотеки і бібліотечну справу» в частині регулювання діяльності електронних бібліотек, які створюються як юридичні особи або при традиційних бібліотеках (стор. 16-41).

Досить цікавим є запропоноване авторське визначення поняття «електронна бібліотека» як розподільної інформаційної системи, що містить, накопичує, зберігає різномірні колекції оцифрованих і цифровізованих творів, здійснює їх обслуговування з дотриманням норм чинного

законодавства, діяльність якої зорієнтована на широке коло користувачів через глобальні мережі передачі даних. Поняття сформульовано на основі проведеного співвідношення понять «електрона бібліотека», «база даних» та мережа Інтернет» та виокремлених ознак електронної бібліотеки (стор. 51-55, 65-66).

Досить аргументованою і актуальною є пропозиція автора щодо адаптації українського законодавства до законодавства Європейського Союзу, створити репозитарій «Сирітські твори» на офіційному сайті Українського агентства з авторських і суміжних прав та доцільності після проведення добросовісного пошуку правоволодільців і в разі відсутності відомостей покласти на Українське агентство з авторських і суміжних прав функцію повідомлення інформації про твори, визнані сирітськими, та внесення такої інформації до репозитарію «Сирітські твори».

Заслуговує на увагу пропозиція дисертанта щодо законодавчого визначення порядку публікації «живих» творів, які є науковими працями, виключно особами, що займаються науковою діяльністю, та в чітко визначених електронних бібліотеках, зокрема, в електронних бібліотеках при національних бібліотеках України та електронних бібліотеках державних установ або навчальних закладів, де працюють науковці (стор. 90-93).

Досить корисною є пропозиція автора щодо класифікації форм творів в електронних бібліотеках за такими критеріями: 1) за сферою існування твору; 2) за способом утворення цифрової форми; 3) за способом існування творів; 4) за способом оформлення твору в електронних бібліотеках; 5) за способом поширення творів в електронних бібліотеках. При цьому автор ретельно розкриває кожен форму існування твору та особливості їх використання відповідно до норм чинного законодавства України. Автором вперше доведено, що дисертації (автореферати, відгуки офіційних опонентів) належать до гібридної форми існування твору та існують у двох рівнозначних формах. Однак, дисертації, що були опубліковані у вигляді монографії, мають винятково аналогову форму. Така класифікація дозволяє

внести ясність у те, які об'єкти інтелектуальної власності можуть використовуватися електронними бібліотеками відповідно до чинного законодавства України (стор. 83, 84, 85, 86).

Також цікавою є запропонована автором класифікація аудіокниг за такими підставами: 1) залежно від правової охорони аудіокниг; 2) залежно від суб'єкта виконання; 3) залежно від способу оформлення.

Заслуговує на увагу положення про поширення обов'язкових примірників електронних видань. Автором запропоновано встановити обов'язкову безоплатну доставку електронних видань закріпленим у додатку 1 «Перелік одержувачів обов'язкового безоплатного примірника видань України» до постанови Кабінету Міністрів України «Про порядок доставлення обов'язкового примірників документів» від 10 травня 2002 р. № 608.

Автор приділяє увагу визначенню порядку здійснення оцифровки з метою поповнення фондів електронних бібліотек.

Такою, що сприятиме процесу освіти, поширенню знань є пропозиції автора щодо вільного використання творів електронними бібліотеками. Такими є: твори, що не охороняються авторським правом і суміжними правами; персональні дані про вчених; твори, що перейшли в суспільне надбання людства; твори, авторів яких неможливо знайти чи з авторами яких неможливо встановити зв'язок; твори, створені державним коштом і розміщені на державних сайтах (службові твори); твори, що є частиною архіву традиційних бібліотек; твори, які передаються електронним бібліотекам як обов'язковий примірник, однак лише тими бібліотеками, до яких такі примірники надійшли, та з обов'язковим дотриманням авторських і суміжних прав; вільне використання творів з навчальною та науковою метою (добросовісне використання) (стор. 124-157).

Ці та інші висновки й положення, винесені дисертанткою на захист, мають необхідний рівень наукової новизни для дисертаційного дослідження на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук і дійсно свідчать

про те, що були сформовані концептуальні засади правового регулювання діяльності електронних бібліотек за цивільним законодавством України.

Відзначимо високу наукову культуру автора, обґрунтованість його теоретичних конструкцій, що й дозволило дисертанту чітко сформулювати мету і завдання дослідження. Дисертант підтвердив здатність до ведення наукової полеміки, обґрунтування своєї позиції, критичного аналізу теоретичних та нормативних джерел.

Дискусійні положення та зауваження до дисертації. Позитивно оцінюючи в цілому дисертаційне дослідження Менсо І. В. «Правове регулювання діяльності електронних бібліотек за цивільним законодавством України», слід зазначити, що деякі його положення, є спірними або потребують додаткової аргументації під час публічного захисту дисертації:

1. Заслуговує на увагу проведений автором роботи аналіз досвіду країн ЄС щодо імплементації положень Директиви 2012/28 «Про деякі випадки можливого використання сирітських творів», Директиви 2001/29/EU «Про гармонізацію певних аспектів авторського права та суміжних прав у інформаційному суспільстві» (с. 37-38, 133-134 та ін.) у національне законодавство держав-членів. Відомо, що в державах-членах детально врегульовано діяльність організацій колективного управління і, на відміну від України, вони є досить популярними та ефективними посередниками між електронними бібліотеками і авторами, що значно знижує ризики існування «сирітських творів». Який позитивний законодавчий досвід, на думку автора, можливо застосувати для сприяння розвитку організацій колективного управління майновими правами суб'єктів авторського права і (або) суміжних прав?

2. У роботі автор зазначає, що термін «цифрова бібліотека» використовується в іноземних країнах, а термін «електронна бібліотека» – на пострадянському просторі. Саме тому видається доречним вживати термін «електронна бібліотека» (с. 49, 68, 181-182). Слід погодитись з тим, що у вітчизняному законодавстві відсутня єдність щодо визначення бібліотек, які

надають послуги в електронному/цифровому виді, а іноді певним чином і поєднують ці терміни для формулювання понять, як, наприклад, це зроблено у Положенні про електронні освітні ресурси, затвердженому наказом Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України 01.10.2012 № 1060, зареєстрованому в Міністерстві юстиції України 05.10.2012 за № 1695/22007, яким визначено, що електронна бібліотека цифрових об'єктів – це набір електронних освітніх ресурсів різних форматів, в якому передбачено можливості для їх автоматизованого створення, пошуку і використання.

Водночас зауважимо, що на фоні детального аналізу загального законодавства ЄС та країн ЄС, де усталеним є термін «цифрова бібліотека», обґрунтування необхідності удосконалення українського законодавства у сфері авторського права та суміжних прав шляхом узгодження його норм із законодавством ЄС, пропозиція дотримуватися у законодавстві єдиного терміну «електронна бібліотека» з аргументацією, що цей термін застосовується на пострадянському просторі, видається нелогічною і необґрунтованою.

Також, обґрунтовуючи свою позицію щодо доцільності використання терміну «електронна бібліотека», автор наводить такі аргументи, як використання цього терміну у спеціальній літературі, вживання його у чинному законодавстві, використання на пострадянському просторі. Таким чином, дисертант зосереджується на "зовнішніх" стосовно такого утворення як "електронна бібліотека" чинниках, хоча, на наш погляд, при визначенні поняття такої бібліотеки як явища, що існує, і виборі відповідного терміну, яким це явище позначається, необхідно виходити, насамперед, із сутнісних характеристик "електронної бібліотеки", її конститутивних ознак.

3. Автором досить детально вивчено правові засади використання творів у цифровій формі електронними бібліотеками, питання договірних відносин між авторами (правовласниками) та електронними бібліотеками (розділ 3 дисертації). Однак основна мета діяльності електронних бібліотек не використання творів і не лише накопичення інформативного матеріалу, а

надання бібліотечних послуг широкому колу осіб залежно від специфіки електронної бібліотеки. На нашу думку, для запобігання неправомірному використанню твору (копіювання та розповсюдження) відносини між електронними бібліотеками і юридичними та фізичними особами щодо використання бібліотечних фондів мають оформлюватися цивільно-правовим договором. Які, на думку дисертанта, мають бути істотні умови таких договорів і чи можлива відповідальність за їх невиконання?

4. Значним досягненням автора є вивчення законодавчого досвіду ЄС щодо встановлення уніфікованих правил для захисту прав авторів, визначення об'єктів авторського права та суміжних прав тощо.

Водночас поза його увагою залишилися окремі важливі питання у сфері формування системи національних інформаційних ресурсів, передбачені Програмою інтеграції України до Європейського Союзу, схваленою Указом Президента № 1072/2000 від 14.09.2000, а саме – забезпечення системи доступу до загальнодоступних інформаційних ресурсів в Україні з одночасним дотриманням авторських і суміжних прав та забезпеченням їх захисту.

Крім цього, важливо було б розкрити питання співвідношення понять «інформаційний ресурс» та «електронна бібліотека» за Законом України «Про Національну програму інформатизації» та відповідність їх міжнародним стандартам.

Зауваження мають здебільшого дискусійний характер, не впливають на загальну позитивну оцінку роботи, а відповіді на них потребують висвітлення під час захисту.

Дисертація та автореферат дисертації автора оформлені відповідно до встановлених Міністерством освіти і науки України вимог і повністю відображають основні положення, зміст та результати дисертаційного дослідження.

Наведене дозволяє зробити обґрунтований висновок, що дисертація Менсо І. В. «Правове регулювання діяльності електронних бібліотек за

цивільним законодавством України» є завершеною науковою працею, в якій містяться наукові положення та науково обґрунтовані результати, що розв'язують важливу науково-прикладну проблему правового регулювання діяльності електронних бібліотек за цивільним законодавством України.

Дисертація виконана на належному науково-теоретичному рівні, відповідає вимогам Порядку присудження наукових ступенів затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567, а її автор – Менсо Ірина Володимирівна – заслуговує на присудження їй наукового ступеня кандидата юридичних наук зі спеціальності 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право, міжнародне приватне право.

Офіційний опонент:
кандидат юридичних наук, доцент,
Заслужений юрист України,
професор кафедри цивільно-правових дисциплін
Одеського національного університету
імені І. І. Мечникова

Л. М. Токарчук

